



DEMOKRAT PARTİ'DEN 12 MART 1971 ASKERİ MÜDAHALESİNE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KIBRIS MESELESİ (1950-1971)

Hasan GÜRKAN*

Özet

Bu çalışma Demokrat Parti (DP) iktidarından 12 Mart 1971 askerî müdahalesine kadarki dönemde Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasındaki yerini açıklamayı amaçlamaktadır. 1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye'nin gündemine giren Kıbrıs bu tarihler arasında dış politika konularında en üst sıralardadır. 1963 yılından itibaren Kıbrıslı Rumların, Kıbrıs Türklerine karşı giriştiği yok etme amaçlı terör ve katliamlar sonrası Kıbrıs, sadece Türkiye ve Yunanistan arasında bir sorun olmaktan çıkmış ve uluslararası bir sorun haline almıştır. Askerlerin yönetimi siyillere bıraktığı ve geçiş yılları olan 1960-1965 yılları arasında kurulan dört koalisyon hükümetinin üçünün başında bulunan İsmet İnönü iç politikayı olduğu gibi dış politikayı da yönlendirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarda olduğu dönemde Kıbrıs Cumhuriyetini koruma politikasını benimsemiştir. 1965'ten sonra Adalet Partisi (AP) iktidarında Kıbrıs meselesi dış politikadaki merkezi konumunu yitirmeye başlamıştır. 1967'de yaşanan kriz sonucu Kıbrıs, Türk dış politikasında bir sorun olarak yeniden ön plana çıkmıştır ancak meseleye 1971 askerî müdahalesine kadar taraflar arasında müzakerelerle çözüm bulma anlayışı benimsememiştir. Bu çalışma dahilinde, 1950-1971 tarihleri arasındaki olaylar ve olgular; TBMM Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet gazeteleri ve ilgili literatür çerçevesinde irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Kıbrıs Meselesi, Askerî Müdahale, Dış Politika, Türk Hükümetleri, Parlamento

THE CYPRUS ISSUE IN TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN THE DEMOCRATIC PARTY GOVERNANCE ERA AND THE MILITARY INTERVENTION ON MARCH 12, 1971 (1950-1971)

Abstract

This study aims to explain the position of Cyprus issue in Turkish foreign policy between the Democratic Party governance era and the military intervention on March 12, 1971. Cyprus, entering in Turkish agenda in the mid-50s, is one of the top issues in foreign policy in this period. After the terror and the massacre of Cyprus Greeks towards Cyprus Turks aiming to destroy the

* Doktora Öğrencisi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Mersin/Türkiye.
hasangurkan74@hotmail.com



nation from the year 1963 on, Cyprus became an international problem instead of being a problem only between Turkey and Greece. Leading three of four coalition governments in 1960-1965 which are the years of transition from military governance to civilian one and in which the military left governance to the civilian, İsmet İnönü directed foreign policy as well as domestic policy. Republican People's Party adopted the policy to support Republic of Cyprus in its governance period. Cyprus issue began to lose its central position in foreign policy after 1965 in Justice Party governance. After the crisis due to the attacks of Cyprus Greeks towards Cyprus Turks in 1967, Cyprus became highlighted in foreign policy as a problem again but the policy of Turkish government until military intervention in 1971 was to find solution to this problem by negotiations. In this study, the facts and incidents between 1950 and 1971 is studied within the frame of Turkish Grand National Assembly's minutes, the newspapers called as Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet and related literature.

Key Words

Cyprus Issue, Military Intervention, Foreign Policy, Turkish Governments, Parliament



GİRİŞ

Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan ve Doğu Akdeniz'de stratejik önem arz eden Kıbrıs adası, Türkiye'ye 40 mil uzaklıkta yer almaktadır.¹ Türkiye ile yalnızca coğrafi anlamda değil aynı zamanda tarihsel anlamda da büyük bir yakınlığı bulunan Kıbrıs, 1571 tarihinde Osmanlı Devleti'ne katılmış ve 1878'de geçici olarak İngiltere'nin egemenliğine verilmeye kadar, 307 yıl kesintisiz olarak Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Kıbrıs Adası'nın 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti egemenliğine geçmesinin temelinde Ada'nın stratejik önemi vardır. Venedik Devleti'nin egemenliğinde olan Kıbrıs Adası Osmanlı Devleti için bir tehdit ve tehlike kaynağı haline geldiğinden Anadolu'nun güney sahillerinin ve Doğu Akdeniz-İstanbul deniz yolunun güvenliğini sağlamak zorunluluğu nedeniyle stratejik bir konumdaydı.²

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethetmesinin başka nedenleri de vardır. Devletin Suriye ve Mısır'ı alıp Kuzey Afrika'nın en bayındır kısmına sahip olması, Kıbrıs'ı üs haline getiren korsan gemilerinin faaliyetleri, Suriye ve Anadolu topraklarına çok yakın olması Kıbrıs'ın fetih nedenlerindedir.³

Birinci Dünya Savaşının başlamasından kısa bir süre sonra Kıbrıs'ta statüko değişmeye başladı. İngiltere, 5 Kasım 1914'te adayı kendi topraklarına kattığını açıkladı. Türkiye ise 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile Kıbrıs Adasındaki hukuki haklarından tamamen vazgeçti ve adanın İngiltere'ye verildiğini resmen kabul etti. 1925 yılından itibaren de İngiltere, Kıbrıs'a sömürge statüsü uygulamaya başladı.⁴

I. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE KIBRIS MESELESİ

1950 Mayıs'ında Türkiye'de Demokrat Parti iktidara geldi ve Kıbrıs Sorunu özellikle 1950-54 yılları arasında, hükümet tarafından önemsenmeyen, hatta kimi zaman yoksayılan bir sorun olarak kaldı.⁵ 1954 yılından itibaren ise, İngiltere'nin adadaki egemenliğinden vazgeçmesi

¹ Ramazan Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Alfa Yayın Dağıtım, İstanbul, 2005, s. 239.

² Ahmet Zeki Buluç, Kıbrıs Politikasının Anıran Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları, *Akademik Bakış*, C. 1, S. 1, Kış 2007, s. 76.

³ Yavuz Güler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, s. 102.

⁴ Aydın Olgun, *Kıbrıs Gerçeği 1931-1990*, Demircioğlu Matbaası Ankara, 1991, s. 5; Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Dilhan Ofset, Lefkoşe, 1992, s. 15.

⁵ Faruk Sönmezöçlü, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 147.



durumu ortaya çıkınca Türkiye, Kıbrıs'ın Türklerden alındığını ve adadaki statü değişecekse, Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini yani ilhak tezini savunmaya başladı. 1957'lerden itibaren adanın ilhak edilmesinin olanaklı olmadığı görülünce "taksim" tezi ortaya atılmıştır.⁶

Öte yandan Yunan hükümeti de Kıbrıs konusunda kesin bir tutum içinde değilken, 1951 yılında Kıbrıs meselesini benimsemiş, ancak 1954 yılında bu sorunu Birleşmiş Milletler (BM) kanalı ile uluslar arası alana yansıtmıştır.⁷ İçeride artan ekonomik sıkıntılar ve dış baskıların sonucunda taksim politikasının da uygulanamayacağı anlaşıldıktan sonra Adnan Menderes hükümeti, CHP'nin çeşitli gerekçelerle ettiği muhalefete rağmen⁸ İngiltere'nin gündeme getirdiği bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti seçeneğini benimsedi. Bunun sonucunda 1959 yılında Zürih ve Londra antlaşmaları imzalandı.⁹

Garanti ve İttifak antlaşmalarının, 16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe girmesi ile iki uluslu, bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş oldu.¹⁰ Dış işleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu da Kıbrıs Cumhuriyeti'ni oluşturan bu anlaşmaların, Türkiye'nin millî menfaatleri için en uygun seçenek olduğunu öne sürüyordu.¹¹

Kıbrıs Cumhuriyeti 21 Aralık 1960'ta Birleşmiş Milletlerce kabul edildi. Sırada, yönetime işlerlik kazandırılması vardı. Anayasanın uygulanması safhasında iki toplum arasında anlaşmazlıklar çıktı. Başlıca anlaşmazlık konuları, ulusal ordunun 6/4 oranında oluşturulması, hükümet birimlerine alınacak görevliler için 7/3 oranının uygulanması konularıydı. Bu konularda uzlaşmaya varılmadı.¹²

Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios mevcut anayasadan memnun değildi. 25 Eylül 1963'te de anayasayı ne pahasına olursa olsun değiştirmek niyetinde olduklarını açıkladı. Başbakan İsmet İnönü ise Kıbrıs anayasasının, Londra ve Zürih Antlaşmalarının Kıbrıs'ta tam olarak uygulanmasını sağlamakta kararlı olduklarını bildirdi.¹³ Ardından Makarios 30 Kasım 1963'te İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 13 maddesinde değişiklik yapılması gerek-

⁶ Faruk Sönmezçözü, Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri, Der: Esat Çam, *Türk Dış Politikasında Sorunlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s. 130.

⁷ İbrahim Bozkurt, ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1954-1964) (Johnson Mektubuna Kadar), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2008, Sayı: 14, 141-189, s. 142.

⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 04.03.1959, İ: 50, C: 1, s. 21-24.

⁹ Milliyet, 5 Mart 1959, s. 1, "Medis Kıbrıs anlaşmasını tasdik etti"; İsmail, age., s. 54; Olgun, age., s. 20.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983, s. 533-534.

¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, 04.03.1959, İ: 50, C: 1, s. 25.

¹² Umut Ank, Kıbrıs Krizi, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, Sayı 1, Haziran 2011, 3-21, s. 5.

¹³ Turgut Özakman, *Çılgın Türkler Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 166.



tiğini bildirdi.¹⁴ Bu anayasa değişikliği teklifini Kıbrıslı Türkler derhal ve Türkiye de 6 Aralık 1963'te reddetti.¹⁵ Çünkü bu anayasa değişikliği teklifinin kabulü halinde Kıbrıslı Türkler basit bir azınlık statüsüne düşecekti. Aslında, Makarios'un anayasaadaki bu değişiklik teklifinin nedeni Enosis'e farklı bir yoldan ulaşma hedefinden başka bir şey değildi. Öncelikle Rum çoğunluğunun egemen olduğu bir Kıbrıs Cumhuriyeti oluşturulacak, ardından da geçmişten beri süren Enosis hayalini gerçekleştireceklerdi.¹⁶

Fazıl Küçük'ün de belirttiği gibi Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmadan önce, Kıbrıs Rumlarının siyasi gayeleri "Enosis" idi. İşte bunu gerçekleştirmek için 1955'te başlayarak 1959'a kadar devam eden bir tebliğ kampanyasına giriştiler. Bu eylemler 1959'dan sonra da artarak devam etti.¹⁷

II. ADA'DA KANLI NOEL OLAYLARININ BAŞLAMASI VE LONDRA KONFERANSI

Kıbrıs'ta artan siyasi gerginlikler 1963 sonlarında toplumlararası çatışmaya dönüştü. Nitekim 21 Aralık 1963 gecesi Lefkoşa'da yaşanan bir olay tüm adada toplumlararası çatışmaların yayılmasına neden oldu. EOKA adlı terör örgütünün Kıbrıslı Türklere karşı sindirme, korkutma ve yıldırma faaliyetleri 21 Aralık 1963'te başlatılan saldırılarla en kanlı düzeye çıktı.¹⁸ Türklere karşı girişilen silahlı saldırılar sonrası Türkiye askeri müdahale hakkını kullanmak için harekete geçti. Bir taraftan da diplomatik adımlar atıldı ve İngiltere ile Yunanistan'a birer nota verilerek adadaki İngiliz ve Yunan birliklerinin Türk birlikleriyle birlikte tarafların aralarına girmeleri istendi. Dahası, Türkiye çatışmaların önlenememesi durumunda uluslararası antlaşmalardan doğan hak ile Ada'ya tek taraflı olarak müdahale edeceğini bildirdi.¹⁹ Kıbrıs'ta bu olaylar yaşanırken Türkiye'de IX. İnönü hükümeti kurulma aşamasındaydı.²⁰

Türkiye'nin tutumu sonucu Yunanistan ve İngiltere de duruma müdahil oldu. Bir İngiliz komutasında oluşturulan üçlü barış koruma kuvveti 27 Aralık 1963'te görevine başladı ve Lefkoşa'da "Yeşil Hat" oluşturuldu. "Yeşil Hat" Kıbrıs'ta iki ayrı yönetim oluşmasının temellerini

¹⁴ Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 123.

¹⁵ Milliyet, 7 Aralık 1963, s. 1, "Makarios'un verdiği muhtırayı reddettik"

¹⁶ Erol Manisalı, *Avrupa Kışkırcısında Kıbrıs*, Derin Yayınları İstanbul, 2004, s. 33-34.

¹⁷ Fazıl Küçük, *Mücademizin Görkemli Günleri*, Yay Haz.: Çiler İnciri, Der: Altay Sayılı, KKTCC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, 1998, s. 43.

¹⁸ Ulvi Keser, Kıbrıs'ta 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'i ve Kızılay, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2012, C. 12, S. 24, Bahar, 255-304, s. 301.

¹⁹ Fırat, *age.*, s. 125-126.

²⁰ Milliyet, 26 Aralık 1963, s. 1, "İnönü yeni hükümeti dün açıkladı."



attı.²¹ Cumhurbaşkanı Makarios, 1 Ocak 1964'te Garanti ve İttifak Antlaşmaları'nı feshettiğini bildirdi. Ancak İngilizlerin tepkisi sonucu geri adım attı.²²

Kıbrıs sorununa çözüm bulunması için 15 Ocak 1964'te Londra'da, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıs Türk ve Rum toplum temsilcilerinin katıldığı beşli bir konferans toplandı.²³ 31 Ocak 1964'te İngiltere ve ABD tarafından sunulan plan Makarios tarafından reddedilince, Londra Konferansından bir sonuç alınamadı.²⁴ Bu arada İngilizler; "Türkiye'nin müdahale hakkına güvenmeyiniz. Türkiye gelip sizi kurtarmaz. Bu işi fazla uzatmayınız, aksi takdirde Kıbrıs'tan sadece gömleğinizle kaçacaksınız" diyordu.²⁵ Londra konferansından sonra Türklere yönelik Rum saldırıları tekrar başladı. Yüzlerce Türk öldü ve bunun üzerine Türkiye, 13 Şubat 1964'te Güvenlik Konseyi'ne başvurdu.²⁶ İngiltere'nin çağrısıyla toplanan BM Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1964'te Türkiye'nin de onay verdiği 186 sayılı kararını aldı.²⁷ BM Güvenlik Konseyi kararı Kıbrıs'ta yaşanan gerçeklerle bağdaşmadığı için korunması arzulanan barışı daha da bozdu, toplumsal çatışmalar yeniden başladı.²⁸

Kıbrıs Rumlarının bütün uyarılara rağmen saldırılarını sürdürmesi üzerine Türk hükümeti konuyu 16 Mart 1964'te TBMM'de görüşerek Meclis'ten Kıbrıs'a gerekli görüldüğü takdirde Türk Silahlı Kuvvetlerini gönderme yetkisini aldı.²⁹ Feridun Cemal Erkin'in de vurguladığı gibi, 1963 olayları Türklerin ve Rumların bundan böyle Ada'da eskisi gibi yan yana ve birbirlerine karışmış bir halde yaşamalarını –hemen hemen imkânsız hale getirdi.³⁰

III. JOHNSON MEKTUBU VE SONUÇLARI

Makario'sun uzlaşmaz tutumu ve 1964 Nisan ve Mayıs aylarında Kıbrıs'ta çatışmaların artarak devam etmesi üzerine Türk Hükümeti Kıbrıs'taki son durumu Milli Güvenlik Kurulu'nda görüştü ve askeri müdahale kararı aldı. Askeri müdahalenin 7 Haziran'da uygulanmayacağı konulması planlanmıştı. Çıkartma kararı 4 Haziran 1964'te ABD'ye bil-

²¹ Cumhuriyet, 31 Aralık 1963, s. 1, "Lefkoşe'de bir tampon bölge kuruluyor"

²² Milliyet, 2 Ocak 1964, s. 1, "Makarios Garanti Anlaşmasını feshetme kararı verdi"

²³ Milliyet, 15 Ocak 1964, s. 1, "Beşli toplantı Londra'da bugün açılıyor"

²⁴ Armaoğlu, *age.*, s. 787.

²⁵ Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları 1964-1974*, C. I (1964), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 63.

²⁶ Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Karılı Noel 1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara, 1989, s. 77-78.

²⁷ Cumhuriyet, 5 Mart 1964, s. 1, "Kıbrıs'a milletlerarası kuvvet gönderiliyor"

²⁸ Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Dilhan Ofset, Lefkoşe, 1992, s. 86.

²⁹ Armaoğlu, *age.*, s. 788; Milliyet 17 Mart 1964, s. 1, "Meclis Kıbrıs için hükümete tam yetki verdi"

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 461.



dirildi. Hemen ardından ABD Başkanı Johnson, ünlü mektubunu İnönü'ye yolladı.³¹

Johnson'un İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türk-Amerikan ilişkileri açısından hayal kırıklığı yaratmakla kalmadı, ileriki yıllarda da Türk dış politikasında derin etkilere yol açtı. Mektup gazetelerde "Johnson, İnönü'yü acele Washington'a davet etti" şeklinde yer aldı ve içeriği kamuoyuna açıklanmadı.³² Ancak Ocak 1966 yılında Hürriyet gazetesi mektubun içeriğini kamuoyuna açıkladı.³³ Hükümet de bunu resmen doğruladı.³⁴ Johnson mektubunda, Türkiye'nin girişeceği harekât neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunma zorunlulukları bulunmadığını ve Türkiye'nin 1947 antlaşması uyarınca ABD'den aldığı askeri yardımı Kıbrıs'a yapaacağı müdahale de kullanmasına ABD'nin onay vermeyeceğini de bildiriyordu.³⁵

İnönü 13 Haziran'da, Johnson'un mektubuna cevabi bir mektup yazdı ve kınğını dile getirdi.³⁶ Mektup sonrası ABD Başkanının daveti üzerine İnönü Washington'a giderek 22 Haziran 1964'te Johnson'la görüştü.³⁷

IV. KIBRISLI TÜRLERE UYGULANAN TERÖR

Washington görüşmelerinde Kıbrıs meselesinin çözümü için eski ABD Dışişleri Bakanlarından Dean Acheson aracı olarak görevlendirildi. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Acheson'ın arabuluculuğunda Cenevre'de yapılan görüşmeler 10 Temmuz'da başladı ve 1 Eylül 1964'e kadar sürdü.³⁸ Ancak Cenevre görüşmelerinden de bir sonuç alınamadı.³⁹

Cenevre Konferansının yapıldığı sıralarda, Kıbrıs'ta çatışmalar yeniden başladı. Grivas komutasındaki askerler 6 Ağustos'ta Erenköy'e saldırdılar. Abluka altına alınan Erenköy'deki Türklere haber alınama-

³¹ Armaoğlu, age., s. 788.

³² Cumhuriyet, 6 Haziran 1964, s. 1, "Johnson dün İnönü'yü acele Washington'a davet etti"; Milliyet, 6 Haziran 1964, s. 1, "İnönü Amerika'ya davet olundu"

³³ Hürriyet, 13 Ocak 1966, s. 1, "Johnson mektubu"

³⁴ Cumhuriyet, 16 Ocak 1966, s. 1, "Mektuplar resmen açıklandı"

³⁵ Fırat, age., s. 130-131.

³⁶ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 233; Milliyet, 14 Ocak 1966, s. 1, "İnönü'nün Johnson'a cevabı";

³⁷ Hürriyet, 21 Haziran 1964, s. 1, "İnönü bu sabah Amerika'ya gidiyor"; Milliyet, 23 Haziran 1964, s. 1, "Görüşme başladı"

³⁸ Armaoğlu, age., s. 789-791.

³⁹ Mehmet Gönübol, *Olaylara Türk Dış Politikası 1919-1973*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 384-385; Faruk Sönmezözü, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 152; Fırat, age., s. 136-137.



ması üzerine, Türk Hava Kuvvetleri 8-9 Ağustos'ta Rum mevzilerini bombaladı.⁴⁰ Böylece Türkiye ilk kez harekete geçmiş oluyordu. BM'nin araya girme siyle ateşkes sağlandı. Konu BM gündeminde görüşülürken Türkiye'de önemli bir siyasal gelişme yaşandı ve İnönü hükümetinin istifası sonrasında Ürgüplü hükümeti kuruldu. 20/21 Aralık 1963 gecesi başlayıp 10 Ağustos 1964'te sona eren süre içinde, Kıbrıslı Türkler 103 köyü terk etmek zorunda kaldılar. Bu Türklerin sayısı 18.667'dir.⁴¹

Bu arada BM Güvenlik Konseyi tarafından arabulucu olarak atanan Ekvatorlu Galo Plaza, Ada ile ilgili bir plan hazırlayarak 26 Mart 1965'te BM gündemine getirdi. Ancak bu, Türkiye tarafından derhal reddedildi. Ayrıca Galo Plaza'nın arabuluculuk görevinden çekilmesi istendi. Çünkü rapor, Kıbrıs Türklerinin Rum hâkimiyetine girmeyi kabul etmesi, Türklerin Ada'dan göçünün kolaylaştırılması ve Rumcanın resmi dil haline getirilmesi tekliflerini içeriyordu.⁴²

Öte yandan Yunan Başbakanı Yorgo Papandreu'nun yaklaşan seçim öncesi Yunanistan'daki komünistlerle işbirliğine gitmesi, seçimi büyük üstünlükle kazanma ihtimalinin artması ve orduda geniş çaplı bir tasfiye hareketine girişeceğinin anlaşılması üzerine, 21 Nisan 1967 sabahı Albay Papadopoulos liderliğindeki bir darbe ile Papandreu iktidardan uzaklaştırıldı.⁴³ Yunan cuntasının desteğini alan Rum Temsilciler Meclisi 26 Haziran 1967'de Enosis kararı aldı.⁴⁴

1967 yılının Haziran ayından itibaren yeni Yunan Hükümeti Batı Trakya Türklerine karşı da yoğun bir baskı politikasına girişti. Diğer taraftan Başbakan Süleyman Demirel ile Yunan Başbakanı Konstantin Kollias 9 Eylül'de Keşan'da ve 10 Eylül'de de Dedeağaç'ta buluşarak, Kıbrıs meselesi dâhil, Türk-Yunan ilişkilerini görüştüler ancak herhangi bir sonuç alınamadı.⁴⁵

Alınan bu karardan kısa bir süre sonra Ankara'da sürgünde bulunan Denктаş, Ekim ayının son haftasında, Nejat Konuk ve İbrahim Ero'l'la birlikte Türkiye'den ayrıldı. 30 Ekim günü Dikarpas'ta Ada'ya çıkan Denктаş ve arkadaşları Rum Milli Muhafız Ordusu (RMMO) tarafından yakalandı.⁴⁶ Denктаş daha sonra serbest bırakılarak 12 Kasım

⁴⁰ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1964, s. 1, "Jetlerimiz dün Rum mevzilerini bombaladı"; Milliyet, 9 Ağustos 1964, s. 1, "Jetlerimiz Kıbrıs'ta askeri hedefleri bombaladı"; Cumhuriyet, 10 Ağustos 1964, s. 1, "Kıbrıs'a çıkarma başladı."

⁴¹ Çay, *age.*, s. 80-82.

⁴² Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Dilhan Ofset, Lefkoşe, 1992, s. 103.

⁴³ Ank, *agm.*, s. 10; Amaoğlu, *age.*, s. 794.

⁴⁴ Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 108-110.

⁴⁵ Ank, *agm.*, s. 11.

⁴⁶ Çay, *age.*, s. 84.



1967'de Türkiye'ye döndü.⁴⁷ Rum askerî birliklerinin başına geçen Grivas, 15 Kasım 1967'de Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırdı.⁴⁸

BM Barış Gücü askerlerinin gözleri önünde yirmi sekiz köylüyü öldürüp, yaşlıları ateşe atan Rum Milli Muhafız Ordusu ve Makarios bölgede alenen katliam yaptılar.

16 Kasım günü toplanan TBMM, 435 üyeden 432'sinin oyu ile Ada'ya müdahale ve hatta gerekirse Yunanistan'la savaş kararı aldı. Alınan kararın akabinde Türk Donanması İskenderun'da çıkarma hazırlıklarına başladı. Çıkarmanın durdurulması için "Yirmi bin Yunan askerinin, derhal Ada'yı terk etmesini, Grivas'ın Ada'dan çıkarılmasını, can ve mal kaybı için tazminat ödenmesini" istedi. Türk jetleri Ada üzerinde ihtar uçuşlarına başladı.⁴⁹ ABD Başkanı Johnson, Cyrus Vance'i arabulucu olarak gönderdi. Türkiye'nin ileri sürdüğü bu şartları kabul eden Yunanistan Dışişleri Bakanı Panaiotis Pippinellis 2 Aralık'ta yaptığı açıklamada anlaşmanın sağlandığını, buna göre Kıbrıs'taki Yunan kuvvetlerinin geri çekileceğini, buna karşılık Türkiye'nin de savaş hazırlıklarını durduracağını belirtti.⁵⁰

Rumların Geçitkale saldırılarının ardından, 28 Aralık 1967'de "Geçici Türk Yönetimi" ilân edildi. Çünkü Kıbrıs Türkleri, Cumhuriyet Meclisi'nden de dışlanmışlardı. Bir süre sonra Türk Yönetimi ismindeki "geçici" ifadesi düşülerek, "Türk Yönetimi" adını almıştır. Bu yapılanma ile Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işleri düzenlenmiş ve gerçek anlamıyla federe bir devlet teşkilâtı kurulmuştur. Geçici Türk Yönetimi Başkanlığı'na Dr. Fazıl Küçük getirildi.⁵¹ 1973 yılında seçimler yapılarak yönetim yenilendi ve liderliğine de Rauf Denktaş geçti.⁵²

V. 27 MAYISÇILARIN DIŞ POLİTİKASI

Kıbrıs Cumhuriyetinin kuruluş aşamalarından biri olan Londra ve Zürih Antlaşmalarının imzalandığı tarihten Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan eden antlaşmaya kadar geçen sürede Türkiye'de ordu yönetime el koymuştu. 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri Türk dış politikasında bir değişiklik olmayacağı konusunda Batıya mesajlar verirken Kıbrıs konusunda da önemli bir değişiklik ol-

⁴⁷ Cumhuriyet, 13 Kasım 1967, s. 1, "Denktaş yurda döndü"

⁴⁸ Milliyet, 16 Kasım 1967, s. 1, "Kıbrıs'ta çarpışma başladı"

⁴⁹ Milliyet, 18 Kasım 1967, s. 1, "Hükümet savaş yetkisi aldı. Yunanistan'a nota verildi"; Milliyet, 19 Kasım 1967, s. 1, "Türkiye savaşa hazır"

⁵⁰ Milliyet, 3 Aralık 1967, s. 1, "Atina anlaşmanın hızla uygulanmasını istiyor"

⁵¹ Cumhuriyet, 30 Aralık 1967, s. 1, "Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi ilan edildi"; Milliyet, 30 Aralık 1967, s. 1, "Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi kuruldu"

⁵² Güler, *agm.*, s. 108.



mayacağına ipuçlarını verdi. 28 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesi yaptığı açıklamada Londra ve Zürih Antlaşmalarına bağlı kalınacağını bildirdi.⁵³

27 Mayıs ihtilali gerçekleşince askerlerin iktidarının önü açıldı. İhtilalin ardından I. ve II. Cemal Gürsel hükümetleri (30 Mayıs 1960-5 Ocak 1961, 5 Ocak 1961-20 Kasım 1961) kuruldu.⁵⁴

27 Mayıs yönetiminin ilk hükümet programında Kıbrıs'taki Türklerin haklarının korunacağına dair teminat verilmeyle birlikte konunun yakından izleneceği mesajı verilmiştir.

*“Kıbrıs'taki cemâatimizin haklarını ve menfaatlerinin korunmasına ve Kıbrıslı soydaşlarımızın istikbalinin teminât altına alınmasına imkân verecek olan Zürih ve Londra Anlaşmalarının nihai tekemmül safhasına ulaşmaktayız. Kıbrıslı Soydaşlarımızın Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde milletimizden ve Hükümetimizden daima görecekları yakın alâka ve muhabbetle yürekleri ferah ve başları dik olarak şeref ve vekârla vazifelerini yerine getireceklerine, mesuliyetlerini a la caklarına ve refah ve sâadet içinde yükselip ilerleyeceklerine inanıyoruz.”*⁵⁵

27 Mayıs'ın bir buçuk yıllık kısa yönetiminin dış politika anlayışı Cavan'ın ifadeleriyle şu şekilde özetlenebilir:

*“Bu dönemde temel politikalarda bir önceki döneme göre herhangi bir sapma görülmedi. Batı ittifakına ve NATO'ya bağlı kalındı, bağlantısızlar hareketine duyulan sempati ise zamanla pragmatik yaklaşımlara dönüştü. Üçüncü Dünya ülkelerinin 1960'ların ilk yarısında yeniden patlak veren Kıbrıs sorusunda Türkiye'ye destek olabilecekleri düşünülmüştü. Bu dış politika çizgisinde devam edilmesinin iki nedeni Sovyet tehdidi ve ulusal ekonominin finansman sorunu olarak gösterilebilir. Başka bir deyişle, devrilen Demokrat Parti ile yerine geçen yeni rejimin sorunları da, sorunları çözmek için kullandıkları yöntemler de aynıdır. Bu da özden ziyade biçimde bir iktidar değişikliği olduğuna işaret etmektedir. 1971 yılındaki 12 Mart muhtırasına kadar da durumda başka bir farklılaşma görülmemiştir.”*⁵⁶

VI. 1961-1965 ARASI DÖNEM

1961-1965 yılları Türkiye'nin koalisyon hükümetleriyle tanıştığı ve yönetildiği “askeri demokrasi” olarak adlandırılabilir çalkantılı bir dönemdir. İç ve dış politikada sorunların yaşandığı 1961 sonrası çalkantılı dönem, CHP lideri İsmet İnönü'nün çabalarının başarıya ulaşmasıyla

⁵³ Fırat, age., s. 73.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html.

⁵⁵ I. Gürsel Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>.

⁵⁶ Turan Cavan, Türk Siyasî Partilerinin Dış Politika Yaklaşımları (1961-1971), *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 138.



atlatıldı. Ordu kendini siyasetten tamamıyla uzaklaştırmadı ve bir süre için kışlasına çekildi. Bu dönemde sağ ve sol değişik siyasi görüşler⁵⁷ Parlamento'da temsil edilme olanağı buldu. 1950'de harekete geçen çevre güçler 1965'te tekrar iktidara geldiler. 27 Mayıs sonrası sistemi rayına oturtan merkez güçlerin simgesi İsmet İnönü iktidarı çevre güçlere bırakmak durumunda kaldı.⁵⁸

Askerî yönetimin ardından normal demokratik hayata geçiş için seçimlere gidildi. Seçim sonrası CHP ve AP bir koalisyon hükümeti kurmak için uzlaşmaya çabaladı ve CHP-AP koalisyonu Türk siyasi hayatındaki yerini aldı. (20 Kasım 1961-25 Haziran 1962)⁵⁹

VI. CHP'NİN 1960'LARDA KIBRIS POLİTİKASI

1961-1965 yılları arasında, 1965'teki seçimlere kadar parlamento da dört koalisyon hükümeti kurulurken bunların üçünün başında CHP bulunmaktaydı. CHP, 1960'ların ilk yıllarında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturan anlaşmaların ve mevcut statükonun devamını istiyordu. Askerî yönetimden sonra kurulan ilk sivil hükümet olan VIII. İnönü hükümetinin programında Kıbrıs konusuna fazla yer verilmemiş, konu Yunanistan'la ilişkiler bağlamında şu şekilde ele alınmıştır:⁶⁰

"Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye Yunanistan ve İngiltere arasındaki özel bağlar malumdur. Samimi dileğimiz, Kıbrıs Cumhuriyetinin mevcut anlaşmalar dairesinde sükûn ve ahenk içinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasıdır. Kıbrıs'ın bu gayretlerini ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı faaliyetlerini yakın bir ilgi ile takip edeceğiz..."

VIII. İnönü hükümetinin dağılmasının ardından İsmet İnönü CKMP, YTP ve Bağımsızlar ile IX. İnönü Hükümetini kurdu. Kıbrıs meselesinin alevlendiği dönemde Türkiye'nin hükümete sız kalması düşünülemezdi.⁶¹ Ancak bu hükümet de çok fazla iktidarda kalamadı ve yerini 25 Aralık 1963'te X. İnönü Hükümetine bıraktı.⁶² IX. İnönü Hükümet Programında da Kıbrıs konusu bir önceki hükümet programındaki gibi fazla yer almamıştır:⁶³

⁵⁷ Hatta bu dönemde özellikle sağ yayınlarda patlamadı. Yön, Devrim, Türk Solu, Art, Aydınlik Sosyalist Dergi gibi dergiler 1960'lı yıllarda çıkmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cumhuriyetin 75 Yılı*, Yay. Haz: Feridun Aksın, C. 2 (1954-1978), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 548.

⁵⁸ Fırat, *age.*, s. 85-87.

⁵⁹ VIII. İnönü Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP26.htm>.

⁶⁰ VIII. İnönü Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP26.htm>.

⁶¹ Cezmi Erarslan, Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 583.

⁶² IX. İnönü Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP27.htm>.

⁶³ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s. 46.



“...Biz, Kıbrıs’ın, bir bütün teşkil eden mevcut anlaşmalar dairesinde bütün va tandaşlarımızı refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.”

VIII. ve IX. İnönü Hükümetlerinin programlarında da vurgulandığı gibi, Türkiyemevcut anlaşmaların uygulanmasını bu suretle de Kıbrıs’ta yaşayan her iki halkın barış ve huzur içinde ilerlemesini dilemektedir. 1962 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde CHP İstanbul milletvekili Coşkun Kırca Kıbrıs ile ilgili CHP’nin tutumunu şu şekilde bildirmektedir:

“CHP Millet Meclisi Grubu olarak Kıbrıs’la ilgili Lefkoşa Andlaşması’nın tesis ettiği statükonun olduğu gibi muhafazasına büyük önem verdiğimizizi bilhassa belirtmek isteriz... Türkiye’nin ve Kıbrıs Türk Cemaatinin, mevcut statükoda en basit bir taviz vermeyeceğinin herkes tarafından tam bir ka tiyetle bilinmesindeki faydalar elbette ki çok büyüktür.”⁶⁴

Kırca konuşmasında Kıbrıs’taki barışın NATO ittifakı ve Türk Yunan dostluğu açısından da önemli olduğunu vurgulamıştır.

CHP, 1960’larda Kıbrıs konusunu Türk-Yunan ilişkilerinin bir parçası olarak ilişkilendirmiş ve Yunanistan’la Türkiye’nin siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı birbiriyle dost olarak yaşamaya zorunlu olduğu görüşünü belirtmiştir. 1963 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde CHP adına senatoda konuşan Esat Mahmut Karakurt, “Yunanistan ve Türkiye birbiriyle dost yaşamaya mahkûmdur. Değ il siyaseten hatta iktisaden dahi müşterek yaşamaya mecburuz... Şu halde ikide birde, şu meşhur Kıbrıs yüzünden birbirimize girmemize mahal var mıdır?” sorusunu dile getirmiştir.⁶⁵ Bu tarihlerde henüz Kıbrıs’ta sükûneti bozacak düzeyde olaylar yaşanmamıştı. Bu nedenle Kıbrıs Türkiye’nin gündeminde ön sıralarda değildi. Kıbrıs meselesi 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması ile bir süreliğine de olsa durulmuştu. Türkiye taksim ya da ilhak tezinin pratikte uygulanamayacağını görünce, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’ne razı olmuştu. Bir bakıma kazanamasa da en azından kaybetmemişti. Türk kamuoyu da göreceli olarak sakinleşmişti. Türkiye için Kıbrıs sorununda öncelikli olan Kıbrıs Türklerinin güvenliğiydi.⁶⁶

Ocak 1964’te Londra Konferansı’na katılan Türk heyetinin öncelikli istekleri arasında da Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğinin sağlanması yer alıyordu.⁶⁷ Londra’ya hareket etmeden önce bir demec veren

⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 21.02.1962, B: 52, O: 2, s. 157-158.

⁶⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 02.02.1963, B: 37, O: 3, s. 66, Cavlan, age., s. 191.

⁶⁶ Fatma Gül Kesiktaş, Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta, 2005, s. 65.

⁶⁷ Milliyet, 28 Ocak 1964, s. 1, “Kıbrıs’a Nato kuvveti teklifini şartlı kabul edeceğiz”



Feridun Cemal Erkin de Türkiye'nin ana hedefinin Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal güvenliği olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Ortaklık devleti ile bir bakıma Kıbrıs Türklerinin güvenlik sorunları da çözülmüş görünüyordu. Diğer yandan Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan için durum aynı değildi. Türkler taksim tezinden vazgeçmişlerdi; ancak Rumlar Enosis'ten vazgeçmemişlerdi. Kurulan ortaklık devleti onlar için tatmin edici değildi. Geçici bir ara duraktı. Eninde sonunda Enosis'e ulaşılmalıydı. Başka bir deyimle Rumlar için Kıbrıs Cumhuriyeti, uluslar arası baskı sonucu kurulmuş olan bir devletti ve konjonktürel bir zorunluluktu. İlk fırsatta mevcut duruma son verilmeli; adadaki Türkler ya göç ettirilerek ya da yokedilerek Kıbrıs Cumhuriyeti tamamen bir Rum devletine dönüştürülmeli, nihayetinde de Enosis gerçekleştirilmeli, yani Kıbrıs adası Yunanistan'a bağlanmalıydı. Enosis yemini etmiş ve uzun yıllar boyu Enosis için savaşmış olan Kıbrıs Rumları ve Makarios hiçbir zaman Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetini benimsemediler. Onlar bağımsızlıktan Enosis'e nasıl sıçrayacaklarının hesabını yapmaktaydılar.⁶⁹

Kıbrıs'ta Kanlı Noel olarak adlandırılan olaylar patlak verdiğinde Türkiye'nin iç politikası yine karıştı. IX. İnönü hükümeti sona ermiş ve bir azınlık hükümeti olarak nitelenen X. İnönü Hükümeti kurulmuştu. X. İnönü hükümeti döneminde Rumlar Türklere karşı teröre devam etti. Bunun sonucu olarak X. Hükümet Kıbrıs meselesine daha fazla önem vermeye başladı:⁷⁰

"... Kıbrıs Cumhuriyeti ile aramızda özel bağlar kurulmuştur. Bu Cumhuriyetin, imzalamış olduğu anlaşmaları iyi niyetle tatbik ederek bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını daima temenni etmişizdir. Fakat bir bütün teşkil eden Londra ve Zürih Anlaşmaları yersiz ve mesnetsiz teşebbüslerle ortadan kaldırmaya çalışılmış bu konuda tarafımızdan yapılan birçok uyarımlar Kıbrıs'lı Rum idarecilerce kaale alınmamış ve son günlerde bildiğimiz kanlı maceraya girişilmiştir..."

CHP iktidardayken mevcut statükonun korunmasını tercih etti. CHP'nin bu politikası muhalefet tarafından sürekli eleştirilmiştir. Ancak eleştirenler de iktidara geldikten sonra aynı politikayı sürdürmüşlerdir.⁷¹ 1964 yılında Kıbrıs'la ilgili gelişmeler, Türkiye'nin iç siyasetini de çok yakından etkiledi ve başlıca yönlendirici unsur oldu. Özellikle John-

⁶⁸ Serkan Açıköz, Kıbrıs Barış Harekâtı (20 Temmuz 1974), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edime, 2006, s. 38-39.

⁶⁹ Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Dilhan Ofset, Lefkoşe, 1992, s. 66.

⁷⁰ X. İnönü Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP28.htm>.

⁷¹ Cavlın, *age.*, s. 194.



son mektubu ve sonrasındaki gelişmeler iç siyasette belirleyici olurken, bunlar y o ğ un tartışmalara yol açtı. Mektup, 1964'te Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, en önemli meselesi kabul ettiği Kıbrıs sorununda bile ABD'den bağımsız hareket edemediğini ortaya koydu. İnönü 1959'da olduğu gibi 1964 krizinde de ABD'nin Yunanistan'a baskı yapmasını ve görüşmelerle sorunun çözümlenmesini istemekteydi.⁷² Diğer yandan Türkiye, NATO ve ABD'den beklediği yardımı alamayınca izlenen dış politika sorgulanmaya başlandı. Batıya tepkiler arttı. Bu bağlamda ABD'ye bazı kısıtlamalar getirdi.⁷³ Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normalleştirme gereği duydu.⁷⁴ ABD, baştan beri Kıbrıs sorununa kendi çıkarları açısından yaklaşmaktaydı. Soruna doğrudan müdahale etme konusunda isteksizdi. NATO'nun iki üyesi ile ilgili sorunda ABD'nin herhangi bir müdahalesi taraflardan birini kendinden uzaklaştırabilirdi. Aslında ABD, kim haklı bununla pek fazla ilgilenmemekteydi. ABD için Enosis de Taksim de farklı bir anlam ifade etmemektedir. Sonuçta iki şekilde de Kıbrıs NATO toprağı olarak kalacaktı.⁷⁵

Türkiye'de genel olarak kabul gören Kıbrıs tezleri şöyle tanımlanabilir: Adanın Türkiye'ye terk edilmesi, taksim ve adada bağımsız devlet. Hükümetler bazında bakıldığında bu tezler şöyle sıralanabilir: Türkiye'ye terk edilmesi-taksim-bağımsız devlet-taksim. İngiltere'nin adadan çekilmesi olasılığı belirdikçe, Türkiye'de Kıbrıs'ın asıl sahibinin Türkler olduğu konusu işlenmeye başlandı. Genel olarak CHP sözcüleri de 1960'larda diğer sağ partilerle birlikte bu tezi savundu. CHP için 1960'lı yıllarda öncelikli seçenek bağımsız devletin sürmesi, karşı taraf bunu istemiyorsa adanın iki topluluk arasında bölünmesi ya da Türkiye ile Yunanistan arasında adanın paylaşılmasıydı.⁷⁶

20 Şubat 1965-22 Ekim 1965 tarihleri arasında Senatör Suat Hayri Ürgüplü hükümeti kuruldu. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti (20 Şubat 1965-27 Ekim 1965) programında Türkiye'nin dış politikası şu şekilde açıklanmıştır:⁷⁷

"Türkiye'nin ve Kıbrıs'taki Türk Cemaatinin milletlerarası Andlaşmalardan doğan haklarının bütününi korumak, Türk cemaatini yeni tecavüz veya baskılardan masun tutmak için milli hasletlerimizden mülhem olan bir azimle hareket edeceğimizi derhal ifa de etmek isteriz."

⁷² Sander, *age.*, s. 235.

⁷³ Hürriyet, 1 Nisan 1966, s. 1, "Türk üslerinden yapılan Amerikan casus uçuşları yasaklandı"

⁷⁴ Gönülöbol, *age.*, s. 386.

⁷⁵ Kesiktaş, *age.*, s. 70.

⁷⁶ Cavlan, *age.*, s. 201.

⁷⁷ Ürgüplü Hükümeti Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP29.htm>.



Bu ifadelerden hareketle önceki hükümetlerden farklı olarak Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin haklarını koruma konusunda bundan sonra daha azimli olduğu dile getirilmeye başlandı.

VII. 1965-71 ARASI DÖNEM VE ADALET PARTİSİ'NİN (AP) KIBRIS POLİTİKASI

1965-1971 arası dönem Türkiye'nin Adalet Partisi tarafından yönetildiği bir dönemdir. Uzun bir aradan sonra ülkede tek başına bir parti iktidara gelmişti. Bu dönemde 1961 Anayasasının getirdiği geniş özgürlükler her alanda kendisini hissettirmiş, çok sesli demokratik sistem hâkim olmuştur.⁷⁸

1965 yılında Türkiye'de AP iktidara gelirken, Yunanistan'da da siyasi değişiklikler yaşandı. İki ülkede meydana gelen bu önemli siyasi değişiklikler Kıbrıs sorununa da yansdı. Kıbrıs sorununda tavizsiz bir tutum sergileyen Türkiye'de İnönü, Yunanistan'da Papandreu hükümetleri ardı ardına devrildi ve yerlerine Demirel ile Stefanopoulos hükümetleri iş başına geldi. İki ülkedeki bu değişikliklerin arka planında ABD'nin olduğu genel kanıdır.⁷⁹ Bunun sonucu olarak da hem Türkiye hem Yunanistan ABD'den gelecek ekonomik ve askeri yardımlara duydukları ihtiyacın da etkisiyle, ABD'nin baskısı altında bir çözüm aramak, en azından böyle bir görüntü vermek zorundaydılar.⁸⁰

CHP ile AP günlerce çabaladıktan sonra bir hükümet kurma konusunda karşılaşılan güçlüklerle çare bulmak üzere, bir karma hükümet kurmaya karar verdiler. AP, Kasım 1961-Haziran 1962 tarihleri arasında CHP'nin koalisyon ortağı oldu. AP 1965'e kadar muhalefette kaldı. AP sözcüleri muhalefette iken Kıbrıs sorununu partiler üstü gördüğünü, Kıbrıs'ı millî bir dava kabul ettiklerini, bu konuda da her zaman hükümete destek vereceklerini ifade etmişlerdi. AP iktidara geldikten sonra ise ağırlıklı olarak taksim tezini savundu. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Hükümetin Kıbrıs konusundaki dört ilkesini de şöyle sıraladı: *"Kıbrıs anlaşmaları tek taraflı değildir, iki topluluktan biri diğerini tahakküm altına almamalıdır, Kıbrıs asla tek bir devlete ilhak olunmamalıdır ve çözüm Lozan'da oluşan dengeyi bozmamalıdır."*⁸¹

AP lideri Süleyman Demirel ise Başbakan Yardımcısı iken yaptığı açıklamada, *"Kıbrıs'ın bir iç politika polemliği yapılmamasına AP olarak bü-*

⁷⁸ Fırat, *age.*, s. 194.

⁷⁹ Fırat, *age.*, s. 212.

⁸⁰ Ank, *agm.*, s. 9.

⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, 04.01.1967, B: 28, O: 1, s. 9; Cavlan, *age.*, s. 211.



yük özen gösteriyoruz” açıklamasıyla AP’nin Kıbrıs konusunu partiler üstü gördüğünü belirtmiştir.⁸²

1965’te ilk hükümetini kuran Demirel, hükümet programını mecliste sunarken, Kıbrıs’a şu şekilde yer vermiştir:

“...Müstemlekecilikğin sona erdiği bir devrede Türkiye’nin Kıbrıs’taki Türk Cemaatinin tekrar kolonize edilmesine göz yumması hiçbir zaman düşünülemez.”⁸³ Programın devamında Demirel, Kıbrıs’ta oluşturulan statükonun, Lozan’da Türkiye ve Yunanistan arasında Akdeniz’de kurulan dengenin bir unsuru olduğunu vurgulamıştır. Hükümeti kurduktan sonra ilk basın toplantısında da Kıbrıs konusuna değinen Süleyman Demirel, “Türk hükümeti Kıbrıs sorununu kendi rızası dışında emrivakilerle tek taraflı çözülmesini hiçbir zaman kabul edemez. Bu yüzden Enosis’in bu yollarla gerçekleşebileceğini düşünenler hayal içindedirler. Türkiye’nin ve Türk cemaatinin 1960 anlaşmalarından doğan hakları devam etmektedir” demiştir.⁸⁴ Bu ifadeleriyle Demirel Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tutumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

9-12 Eylül 1967 tarihlerinde Kıbrıs’la ilgili olarak Keşan’da yapılan görüşmeler sonrası 13 Eylül 1967’de bir açıklama yapan Demirel, “Türkiye esasları belirtilmiş politikasına devam edecektir. Türkiye bu politikanın gereği olarak Ada’nın Yunanistan’a ilhakına hiçbir zaman izin vermeyecektir. Barış ve güvenliği ihlal edenler, elbette Türkiye’yi karşısında bulacaktır.” ifadeleri ile Türkiye’nin tutumunu bir kez daha vurgulamıştır.⁸⁵ Adalet Partisi de CHP gibi Kıbrıs sorununa büyük önem vermektedir. AP’ye göre de sorun iç siyasi rekabet konusu yapılmaksızın büyük siyasi partiler tarafından üzerinde uzlaşma sağlanmış bir dava olarak uluslar arası alanda savunulmalıydı. AP de CHP gibi Kıbrıs Politikasını Zürih ve Londra anlaşmalarının geçerliliği ve adada bulunan Türk halkının güvenliğinin sağlanması ilkelere dayandırmaktaydı. Adalet Partisi CHP’den farklı olarak Kıbrıs sorununu ilerlemiş bir safhadan sonra aldıklarını ve kendilerinden önce iktidarda olan İnönü hükümetlerinin

⁸² Güneş Şahin, Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hüriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006, s. 447.

⁸³ Cumhuriyet, 4 Kasım 1965, s. 1, “Program senato ve mecliste okundu”; TBMM Tutanak Dergisi, 03.11.1965, B: 5, O: 1, s. 95.

⁸⁴ Milliyet, 5 Ocak 1966, s. 1, “Demirel: Erosis’i umanlar hâyal içinde”; Cumhuriyet, 5 Ocak 1966, s. 1, “Başbakanın ilk basın toplantısı”.

⁸⁵ Milliyet, 13 Eylül 1967, s. 1, “Demirel: Tek formülde çözüm sağlanmaz”.



so runu çözememekle ve bu meselede ABD'nin doğrudan bir taraf haline getirilmesinden de CHP iktidarını so rumlu tutmaktay dılar.⁸⁶

Diğer yandan, muhalefette iken CHP'yi güç kullanmamakla eleştiren Adalet Partisi, iktidara geldikten sonra o layların bütün süresi boyunca kuvvet kullanmamış, zaman kazanmaya çalışmıştır. AP, iktidarda bulunduğu 1965-1971 yılları arasında, önüne çeşitli fırsatlar çıktığı halde, kuvvete başvurmadan dikkatle kaçınmıştır. Adalet Partisi'nin bu davranışının başlıca ikine deni vardı. Birincisi, iktidara geldiği günden itibaren, Kıbrıs meselesine İnönü hükümetleri döneminde kaybedilmiş bir dava gözüyle baktı. İkincisi, kendisine kesin ve kararlı bir Kıbrıs politikası çizmedi.⁸⁷

Hatta Çağlayangil, "Kıbrıs andlaşmaları tek taraflı değildir, iki topluluktan biri diğerini ta hakküm altına almamalıdır, Kıbrıs asla tek bir devlete ilhak olunmamalıdır ve çözüm Lozan'da oluşan dengeyi bozmamalıdır." diyerek meseleye sadece Lozan dengesi açısından baktıklarını ifade ediyordu.⁸⁸

CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) adına Alparslan Türkeş hem AP'nin hem de önceki iktidarların politikalarını eleştiriyordu. O gün için milli bir politika için geç kalındığını, ancak yine de milli bir politikanın inşa edilmesi gerekliliğini belirterek hükümetlerin sürekli farklı politikalar gütmesini eleştiriyordu. Çünkü Türkeş ve partisi, Kıbrıs meselesini Türkiye'nin yakın güvenliği ve savunması için çok önemli buluyordu. Ona göre, Kıbrıs meselesi sadece, Kıbrıs'ta yaşayan 120 bin Türk'ün hakları meselesinden ibaret değildi. Bu doğrultuda, Kıbrıs adasının tümünün Türkiye'ye ait olması görüşündeydi.⁸⁹

Türkeş'in bu görüşlerine karşılık dış işleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kıbrıs meselesi ile ilgili meclisteki genel görüşmede, gelmiş geçmiş bütün hükümetler gibi AP hükümetinin de Kıbrıs politikasının milli bir politika olduğunu savunmuş ve hükümetin millî olmayan bir politika takip etmesi ihtimali olmadığını söylemiştir. Burada tarihi bir gerçeği de dile getiren Çağlayangil, "Ama, milli vasfını bütün partilerin iştirak ettiği bir politika hüviyetinde anyorsanız, bu genel görüşmede ispat etmiştir ki, siyasi partilerin arasındaki görüş farkları öylesine derin ve öylesine uzaklaşmış bir haldedir ki, bizatihi Kıbrıs davasını halletmek bu görüşler arasında bir vahdet bulmaktan zannedirim daha kolaydır."⁹⁰ demiştir.

⁸⁶ Bünyamin Bozkurt, Türkiye-Amerika (ABD) İlişkileri (1960-1971), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Tarihi Ana Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 183.

⁸⁷ Haluk Ülman, 8 Aralık 1967, Cumhuriyet Gazetesi, s. 2'den aktaran Açıkgöz, age., s. 61.

⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 04.01.1967, B: 28, O: 1, s. 9.

⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 444.

⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 458.



VIII. SOSYALİST İDEOLOJİDE KIBRIS SORUNUNA BAKIŞ

Türkiye İşçi Partisi (TİP) lideri Mehmet Ali Aybar ise Kıbrıs meselesinde herhangi bir partizanca düşüncenin üstüne çıkmaya azami çaba sarf ettiklerini belirterek, parti olarak meseleye bakışlarını şu şekilde açıklamıştır:⁹¹

“... Bizce Kıbrıs davası partizan ufak hesapların çok üstünde ve ötesinde bir davadır ve mutlaka millî menfaatlerimize en uygun çözüm yolunun bir an evvel bulunmasını iktiza ettiren bir davadır.” Aybar bu meselede iktidarı sert bir dille eleştirmiştir:

*“Muhalefette iken partiler bu konunun çözümünde iktidarlara hırçın tenkitler tevcih ederler, etmişlerdir de... Muhalefette buldukları sırada o zamanın iktidarına karşı en hırçın tenkitleri yöneltmişler, iktidarı pasiflikle, kişiliği olmayan bir politika izlemekle suçlamışlardır. Haklı idiler. Hakikaten o zamanın iktidarı kişiliği olan aktif sayılabilecek bir politika izlemiyordu, izleyemiyordu benim kanaatimce. Nitekim, AP iktidara geldikten sonra kendileri de, af buyursunlar, aynı pasif duruma düşmüşlerdir. Hiç kimse çıkıp da AP iktidarının Kıbrıs konusunda aktif, kişiliği olan ve sonuç alan bir politika izlediğini, insaf sahibi ise, her halde iddia edemez. Sayın Milletvekilleri, bunun nedenini aramak lazım. Dedim ki, hepimiz Kıbrıs'ın millî menfaatlerimize yüzde yüz uygun bir çözüme ulaştırılmasını istiyoruz. Ama, iktidara geldiğimiz zaman bunu başaramıyoruz. Neden? Arkadaşlar, çünkü biz Atatürk politikasında anı yıldırdık. Yüzde yüz bağımsız, tarafsız Atatürk politikasını halen izleyecek durumda değiliz.”*⁹²

Aybar, bu görüşleri sonrasında, uygulanabilecek en uygun politika olarak; Enosis'i engellemek, Ada'daki Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak ve siyasi haklarını güvence altına almak, Türkiye'nin millî güvenliğini korumak ve bununla birlikte Kıbrıs'ın Ortadoğu için bir tehlike merkezi olmasını önlemek gerekçeleriyle, uluslararası ittifaklarla donatılmış federatif bir sistemi uygun bulmaktaydı.⁹³

1960-1971 arası dönemde siyasi partiler Kıbrıs konusunda muhalefette iken daha sert tutum takınmalarına karşılık iktidara geldiklerinde diğerlerinden daha ılımlı bir tavır takınmışlardır. Adaya ilişkin talepleri genellikle adada iki topluluğun coğrafi temele dayalı federasyonlarda yaşamasıdır. CHP de AP de, Kıbrıs'ın Türkiye'ye bırakılmayacağı farkındadır ve ikisi de Kıbrıs sorununun uluslararası hale gelmesinden sonra, adanın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılmasının olanaklı olmadığını, bütün Doğu Akdeniz'i hatta Ortadoğu'yu ilgilendirdiğini

⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 430.

⁹² TBMM Tutanak Dergisi, 22.01.1969, B: 35, O: 1, s. 408.

⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, 22.01.1969, B: 35, O: 1, s. 409.



anlamışlardır. Bunun sonucunda da iki toplumlu federasyon tezi ön plana çıkmıştır.⁹⁴

SONUÇ

Lozan Antlaşması gereğince Kıbrıs İngiltere'ye bırakılırken Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge kurulmuştu. Türkiye'ye göre bu dengenin devamında fayda vardı. Kıbrıs'ın statüsünde meydana gelecek bir değişiklik bu genel dengenin yeniden düzenlenmesi demek olacağından, Türkiye de bu dengenin bir unsuru olarak sorunla doğrudan ilgili bulundu.

1950'lerin ortalarında itibaren kamuoyunun da yakından ilgilendiği bu sorun Türkiye'nin millî bir davası haline geldi. 1954'ten itibaren mesele hız kazandı. Uluslararası baskıların sonucunda Yunanistan Enosis'ten; Türkiye de taksim politikasından vazgeçerek orta bir yol olan bağımsız Kıbrıs Devletinde anlaştılar ve 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Ancak, Rum tarafının ihlalleri sonucu Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen 1963'te işlemez hale geldi. 1963 Kanlı Noel olayları sonrası yaşanan toplumlar arası çatışmaların sonucu iki toplumun barış içinde yaşama olasılığı kalmadı. Türkiye 1960-1963 yılları arası Kıbrıs'ta kurulan sistemin devamından yana bir politika izledi, 1963 sonrası ise "taksim" tezine döndü. Bu da olmazsa "iki toplumlu federasyon"u savunmaya başladı. Bu tez ilerleyen süreçte de Türkiye'nin en fazla öne çıkardığı tez oldu.

Olayların tırmandığı 1963-1964 yıllarında iktidarda bulunan İnönü temkinli bir politika izlemiştir. İç politikada "Adaya askerî çıkarma yapılması" baskılarına rağmen İnönü, sakinliğini koruyabilmiştir. İnönü, 1960 antlaşmalarının işlerlik kazanmasıyla sorunun çözüleceğini düşünmekteydi. Ancak gelişen olaylar sonucu Haziran 1964'te aday müdahale kararı alınmasının ardından ABD Başkanı'nın meşhur mektubu ile bundan vazgeçildi. Türkiye-ABD ilişkilerini derinden etkileyen Johnson mektubu sonrası Türkiye'nin dış politikasında bakış açısı değişti ve tek yönlü Batı eksenli politika yerine çok yönlü dış politika izlenmeye başlandı. Bu bağlamda, Sovyet Rusya ve bağlantısızlarla da ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. Demek ki, millî bir meselede müttefik devletlerle veya Batı ile çıkarlar çatışabilirdi.

1965 yılından itibaren Kıbrıs'ta olaylar görece duruldu. AP'nin iktidarda olduğu 1965 sonrası Kıbrıs, 1967 krizi hariç Türk dış politikasındaki ilk sırada olma özelliğini kaybetti ve bu süreçte Kıbrıs sorununa

⁹⁴ Cavlan, *age.*, s. 213-214.



toplumlararası görüşmelerle çözüm yolu arandı. 1971'e kadar da toplumlar arası görüşmeler sürdü.

Yunanistan'ın amacı Enosis'i gerçekleştirmektir. Türkiye'nin öncelikli amacı ise Enosis'i engellemek ve adadaki Türklerin güvenliğinin sağlanması oldu. Bu dönemden çıkarılabilecek bir sonuç da, Türkiye'nin Enosis'e izin vermediği sürece Rum ve Yunan tarafıyla sorunun çözülmeceği gerçeğidir. Bu nedenden ötürü de Kıbrıs kronik bir sorun haline almaya başladı. Rumların Enosis psikozu artarak sürdü, Türk tarafı ise bunun karşılığında dönem dönem tezlerini değiştirmekle birlikte sorunda geri adım atmadı. Muhalefet partileri Kıbrıs konusunu sosyalistler de dâhil olmak üzere partiler üstü görerek bu meselede millî bir politika izlenmesini savundular.

Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık da Kıbrıs sorununu etkiledi. 27 Mayıs ihtilalinden 12 Mart muhtırasına kadar geçen sürede dokuz farklı hükümet kurulması, sorunun çözümüne 'sürdürülebilir bir strateji' belirlenebilmesi açısından görece olumsuz bir etkide bulundu.



KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 02.02.1963, B: 37, O: 3, s. 66.
- TBMM Tutanak Dergisi, 04.03.1959, İ: 50, C: 1, s. 21-25.
- TBMM Tutanak Dergisi, 21.02.1962, B: 52, O: 2, s. 157-158.
- TBMM Tutanak Dergisi, 03.11.1965, B: 5, O: 1, s. 95.
- TBMM Tutanak Dergisi, 04.01.1967, B: 28, O: 1, s. 9.
- TBMM Tutanak Dergisi, 04.01.1967, B: 28, O: 1, s. 9.
- TBMM Tutanak Dergisi, 22.01.1969, B: 35, O: 1, s. 409
- TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 444.
- TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 458.
- TBMM Tutanak Dergisi, 23.01.1969, B: 35, O: 1, s. 461.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C.III, Ankara 1993, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyetin 75 Yılı, (1999). Yay. Haz: Feridun Aksın, C. 2 (1954-1978), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet, 31 Aralık 1963, s. 1, "Lefkoşe'de bir tampon bölge kuruluyor"
- Cumhuriyet, 5 Mart 1964, s. 1, "Kıbrıs'a milletlerarası kuvvet gönderiliyor"
- Cumhuriyet, 6 Haziran 1964, s. 1, "Johnson dün İnönü'yü acele Washington'a davet etti"
- Cumhuriyet, 9 Ağustos 1964, s. 1, "Jetlerimiz dün Rum mevzilerini bombaladı"
- Cumhuriyet, 10 Ağustos 1964, s. 1, "Kıbrıs'a çıkarma başladı."
- Cumhuriyet, 13 Kasım 1967, s. 1, "Denktaş yurda döndü"
- Cumhuriyet, 30 Aralık 1967, s. 1, "Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi ilan edildi".
- Cumhuriyet, 4 Kasım 1965, s. 1, "Program senato ve mecliste okundu"
- Cumhuriyet, 5 Ocak 1966, s. 1, "Başbakanın ilk basın toplantısı"
- Cumhuriyet, 16 Ocak 1966, s. 1, "Mektuplar resmen açıklandı"
- Cumhuriyet, Haluk Ülman, 8 Aralık 1967, s. 2, "Açık konuşalım"
- Hürriyet, 21 Haziran 1964, s. 1, "İnönü bu sabah Amerika'ya gidiyor"
- Hürriyet, 13 Ocak 1966, s. 1, "Johnson mektubu"
- Hürriyet, 1 Nisan 1966, s. 1, "Türk üslerinden yapılan Amerikan casus uçuşları yasaklandı"
- Milliyet, 5 Mart 1959, s. 1, "Meclis Kıbrıs anlaşmasını tasdik etti"
- Milliyet, 7 Aralık 1963, s. 1, "Makarios'un verdiği muhtırayı reddettik"
- Milliyet, 26 Aralık 1963, s. 1, "İnönü yeni hükümeti dün açıkladı."
- Milliyet, 2 Ocak 1964, s. 1, "Makarios Garanti Anlaşmasını feshe karar verdi"
- Milliyet, 15 Ocak 1964, s. 1, "Beşli toplantı Londra'da bugün açılıyor"
- Milliyet, 17 Mart 1964, s. 1, "Meclis Kıbrıs için hükümete tam yetki verdi"
- Milliyet, 6 Haziran 1964, s. 1, "İnönü Amerika'ya davet olundu"
- Milliyet, 14 Haziran 1964, s. 1, "Cevabî mesaj gönderildi"
- Milliyet, 23 Haziran 1964, s. 1, "Görüşme başladı"
- Milliyet, 9 Ağustos 1964, s. 1, "Jetlerimiz Kıbrıs'ta askeri hedefleri bombaladı"
- Milliyet, 28 Ocak 1964, s. 1, "Kıbrıs'a Nato kuvveti teklifini şartlı kabul edeceğiz"
- Milliyet, 14 Ocak 1966, s. 1, "İnönü'nün Johnson'a cevabı"
- Milliyet, 5 Ocak 1966, s. 1, "Demirel: Enosis'i umanlar hâyal içinde"
- Milliyet, 16 Kasım 1967, s. 1, "Kıbrıs'ta çarpışma başladı"
- Milliyet, 18 Kasım 1967, s. 1, "Hükümet savaş yetkisi aldı. Yunanistan'a nota verildi"
- Milliyet, 19 Kasım 1967, s. 1, "Türkiye savaşa hazır"



- Milliyet, 30 Aralık 1967, s 1, "Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi kuruldu"
- Milliyet, 13 Eylül 1967, s. 1, "Demirel: Tek formülde çözüm sağlanmaz"
- Milliyet, 3 Aralık 1967, s. 1, "Atina anlaşmanın hızla uygulanmasını istiyor"

Araştırma-İnceleme Eserler

- Açıkgöz, S. (2006). *Kıbrıs barış harekâtı (20 Temmuz 1974)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Ank, U. (2011). Kıbrıs krizi, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, Sayı 1, Haziran 2011, 3-21.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl siyasi tarihi (1914-1980)*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2008). ABD'nin Kıbrıs politikası ve Türk kamuoyu (1954-1964) (Johnson Mektubuna Kadar), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:14, 141-189.
- Bozkurt, B. (2006). Türkiye-Amerika (ABD) ilişkileri (1960-1971), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Türkiye Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Bulunc, A. Z. (2007). Kıbrıs politikasının Annan Belgesi ile başlayan kırıma noktaları, *Akademik Bakış*, s. 73-114, Kış, C. 1, S. 1.
- Cavlan, T. (2007). *Türk siyasi partilerinin dış politika yaklaşımları (1961-1971)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çay, A. (1989). *Kıbrıs'ta kanlı Noel 1963*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Denktaş, R. R. (1996). *Rauf Denktaş'ın hatıraları 1964-1974*, C. I (1964), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erarslan, C. (2008). Atatürk'ten sonra Türkiye'nin iç politikası, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
- Fırat, M. M. (1997). *1960-1971 Arası Türk dış politikası ve Kıbrıs sorunu*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gönlübol, M. (1974). *Olaylarla Türk dış politikası 1919-1973*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Güler, Y. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Kıbrıs meselesi, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, s. 101-112.
- İsmail, S. (1992). *100 Soruda Kıbrıs sorunu*, Lefkoşe: Dilhan Ofset.
- İsmail, S. (1998). *150 Soruda Kıbrıs sorunu*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Keser, U. (2012). Kıbrıs'ta 21 Aralık 1963 kanlı Noel'i ve Kızılay, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, Bahar, s. 255-304.
- Kesiktaş, F.G. (2005). *Kıbrıs sorununun Türk-Amerikan ilişkilerine yansması: Johnson mektubu (1960-1965)*, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Küçük, F. (1998). *Mücadelemizin görkemli günleri*, Yay Haz.: Çiler İncirli, Der: Altay Sayılı, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi.
- Manisalı, E. (2004). *Avrupa kıskacında Kıbrıs*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Olgun, A. (1991). *Kıbrıs gerçeği 1931-1990*, Ankara: Demircioğlu Matbaası.
- Özakman, T. (2012). *Çılgın Türkler Kıbrıs*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özey, R. (2005). *Dünya ve ülkeler coğrafyası*, İstanbul: Alfa Yayın ve Dağıtım.
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Sönmezoğlu, F. (1989). Kıbrıs sorununda tarafların tezleri, Der: Esat Çam, *Türk Dış Politikasında Sorunlar*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya savaşımdan günümüze Türk dış politikası*, İstanbul: Der Yayınları.



-Şahin, G. (2006). *Tarih çalışmalarına kaynak olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet gazetelerinde Kıbrıs sorunu (1954-1974)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Web

- I. Gürsel hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- IX. İnönü hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP27.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- Ürgüplü hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP29.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- VIII. İnönü hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP26.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- VIII. İnönü hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP26.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.
- X. İnönü hükümeti programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP28.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2012.